

АНОТАЦІЯ

Ватаманюк Л. В. Інститут правосуддя в Україні: ціннісний вимір. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2021.

Робота присвячена проблемі ціннісного виміру інституту правосуддя в Україні у контексті філософсько-правового дискурсу. Доведено конструктивний комплексний характер філософсько-правової природи інституту правосуддя, по-перше, як особливого ціннісно-нормативного феномену, що поєднує в собі сферу цінностей (аксіосферу) та сферу норм (нормосферу); по-друге, в утвердженні справедливості, рівності та гуманізму в межах закону, тобто включається до побудови й розвитку ціннісної структури правової реальності.

Проаналізовано наукознавчу основу ціннісного виміру інституту правосуддя в Україні, консолідовані наукові знання, які виступили основою для належного філософсько-правового осмислення цього феномену, уникнення правових помилок, подолання нинішніх проблем у досліджуваній сфері та формулювання пріоритетів перспективного розвитку інституту правосуддя.

Розглянуто основні підходи щодо розуміння «правосуддя», на основі яких запропоновано авторський підхід до дефініції «правосуддя» – це соціальна цінність, визначальна мета й конститутивний напрям держави, що реалізовується виключно судами на основі принципів верховенства права, справедливості, рівності та гуманізму задля гарантування суспільних інтересів й забезпечення прав, свобод та інтересів кожної людини. Отже, соціальна цінність правосуддя полягає в: 1) утвердженні у державі верховенства права; 2) дотриманні принципів справедливості, рівності та гуманізму; 3) гарантуванні прав, свобод й інтересів кожної людини та суб'єкта будь-яких правовідносин; 4) захисті національних і суспільних інтересів; 5) здійсненні відновлювальної функції.

Визначено основні принципи, що в органічному поєднанні забезпечують розв'язання завдань дисертації, а саме: принцип об'єктивності, принцип детермінізму, принцип історизму, принцип єдності історичного й логічного, принцип достатньої підстави (обґрунтованості), принцип комплексності, принцип системності, принцип цілісності, принцип несуперечливості, принцип рефлексивності, принцип деідеологізації, принцип зв'язку теорії та практики.

Досліджено філософсько-правові основи генезису правосуддя, які вказують, що воно залежно від форми посягання на його реалізацію має спосібність змінюватись, так само як і як і живий організм еволюціонує через внутрішній та зовнішній вплив на нього. Це проглядається у появі нових форм здійснення правосуддя, формуванням нових захисних механізмів у системі його здійснення, виникненням нових процедур поза інститутом правосуддя.

Розкрито ціннісний вимір буття верховенства права в інституті правосуддя, який проявляється в тому, що його зміст виводиться поза межі нормативних приписів, передусім, виражаючись у правозастосуванні та виступає: базисом правової системи для забезпечення справедливості, рівності, розумності, правової визначеності, пропорційності тощо; особливим «проводженням» нормативного змісту фундаментальних прав й свобод, що задекларовані у нормативних конституційних положеннях, через їх захист. Виходячи із таких позицій, верховенство права вважається конститутивною правовою цінністю інституту правосуддя. Інститут правосуддя зобов'язаний діяти виключно на засадах верховенства права, що впровадженні в позитивне право. Характерологічними ознаками верховенства права в інституті правосуддя є: людиноцентризм; захист прав й свобод людини; розумність; доведеність; загальнообов'язковість; верховенство Конституції.

Окреслено підходи до експлікації легітимаційних інтенцій справедливості в інституті правосуддя, які класифіковано як змістовні, формальні та процедурні. Змістовні теорії вибудовують концепцію справедливості (субстанційну) відповідно до принципів, на яких ґрунтується той чи інший соціальний інститут. Субстанційна справедливість є моральним критерієм легітимації соціальних інститутів через погодження передумов щодо спільного

блага. Формальна справедливість є справедливістю як правильність, вона ґрунтується на дотриманні принципу «послуху системі»; як безсторонне та послідовне відправлення законів і принципів. Процедурну справедливість виокремлюють у три різновиди: абсолютна – базована на існуванні певної незалежної норми з метою отримання справедливого наслідку; неабсолютна – має незалежний критерій для отримання правильного висновку, втім бракує відповідної процедури (приміром, судовий процес); виключно процедурна – існує із-за наявності коректної або справедливої процедури, яка забезпечує досягнення справедливого результату незалежно від його суті.

Запропоновано, зважаючи на те, що справедливість є однією із основних правових цінностей у здійсненні правосуддя та визначає ціннісну природу самого інституту загалом, до ст. 129 Основного Закону додати засаду справедливості, позаяк вона є фундаментальною при здійсненні правосуддя, а її ідеологія чітко простежується як в Конституції, процесуальних кодексах України, так і в міжнародних стандартах права на справедливий суд. Окрім цього доведено необхідність у всіх процесуальних кодексах України передбачити засаду справедливості як одну зі загальних засад провадження, обов'язково встановивши її застосування у сукупності зі засадою верховенства права, позаяк нині існує проблема її законодавчого визначення.

Охарактеризовано сучасний концепт правової рівності, який передбачає так звану диференційовану рівність або ж справедливу нерівність, що вбезпечує баланс можливостей суб'єктів правовідносин. Рівність у здійсненні правосуддя слід розуміти як ідею, що полягає у створенні і поєднанні загальних для усіх учасників судового процесу правових засобів, що становлять основу механізму правового регулювання їх участі у судовому процесі зі системою винятків із загального режиму правового регулювання для певних суб'єктів задля забезпечення практичної рівності їх можливостей стосовно участі в судовому процесі й умов їх реалізації. Рівність у здійсненні судочинства постає як: загальна настанова щодо однакового застосування судом закону до всіх, без винятку, учасників судового процесу; неупереджене ставлення суду до них; забезпечення їм рівних процесуальних прав й недискримінацію (рівність

учасників справи перед законом й судом); збалансованість процесуальних можливостей сторін щодо представлення своєї позиції по справі перед судом (тобто, принцип поєднання начал рівноправності сторін й гарантування і забезпечення балансу рівних правових можливостей).

Сформульовано основні напрямки реалізації гендерної рівності у сфері правосуддя в Україні, а саме: 1) проєкти гендерної рівності мають реалізовуватись у поєднанні з правовими та інституційними реформами; 2) гендерна модернізація змінить гендерну відповідальність і призведе до кращих змін в сфері професійної участі жінок і, як наслідок, на різних посадах, у тому числі і у сфері правосуддя; 3) у відповідь на пандемію суди в багатьох країнах змінюють свою практику таким чином, щоб поліпшити доступ, в тому числі за рахунок впровадження технологій для обміну інформацією та проведення транзакцій, таких як подача петицій і запит охоронних судових наказів; здійснення сортування під час кризи, наприклад, відклавши неекстренні справи і продовживши існуючі судові постанови; 4) вчені констатують значні й довгострокові реформи у сфері реалізації гендерної рівності при здійсненні правосуддя, з огляду на додаткові загрози, пов'язані з пандемією і відповідними економічними наслідками; 5) необхідно проведення оцінки того, чи могли судові заходи у відповідь на пандемію мати заплановані або непередбачені негативні наслідки для жінок, та моніторингу і оцінки нових ініціатив та збору відповідних даних; 5) ефективність судового захисту прав і свобод жінок і чоловіків у гендерно-чутливих справах можна підвищити шляхом включення відповідних навчальних дисциплін до навчальних програм підготовки суддів; 6) заходи щодо запобігання умов та наслідків соціальної, в тому числі гендерної, стереотипізації в сфері правосуддя вимагають підвищеної уваги з точки зору вдосконалення підготовки суддів, розвитку інфраструктури судів та супутніх установ, а також постійного поліпшення системи правової допомоги суб'єктам правосуддя на основі їх реальних потреб; 7) ставлення до ЄСПЛ відносно практики розгляду справ щодо гендерної дискримінації має бути не як до декларативного положення, а як до певних механізмів і способів правового захисту; 8) імплементуючи іноземний досвід врегулювання

гендерної організації судочинства, пропонується: включити експертів з гендерних питань до складу Комісії з питань правової реформи при Президентові України, Комітету з питань правової політики і правосуддя Верховної Ради України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя; передбачити квоти з метою забезпечення рівного представництва суддів-жінок; забезпечити створення механізмів контролю з боку омбудсмена України відносно застосування законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; забезпечити організацію наукових і експертних досліджень з гендерної проблематики суддівської діяльності.

Доведено, що правосуддя перехідного періоду покликане відновити гідність потерпілих (жертв), поступово сформувати взаємну довіру між антитетичними спільнотами та сприяти інституційним трансформаціям, необхідним для встановлення нових відносин серед соціуму. Це є необхідним для утвердження верховенства права в контексті відмови від практик, що дозволяли повну чи часткову безкарність. Як засвідчив досвід, ефективність впровадження механізмів правосуддя перехідного періоду передусім залежить від обізнаності у застосуванні кейсів міжнародної практики, що дозволяє знизити ймовірність виникнення певних помилок. Тому, для формування надійної політики у постконфліктному суспільстві слід залучати громадськість, а також й безпосередньо самих постраждалих (жертв) щодо вироблення спільних концепцій і законодавчого нормативу.

Ключові слова: інститут правосуддя, мораль, право, верховенство права, справедливість, рівність, гендерна рівність, перехідне правосуддя, ціннісний вимір, філософсько-правова рефлексія, моральні імперативи, процеси реформування.

ABSTRACT

Vatamanyuk L. V. Institute of Justice in Ukraine: value dimension. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2021.

The work is devoted to the problem of the value dimension of the institution of justice in Ukraine in the context of philosophical and legal discourse. The constructive complex character of the philosophical and legal nature of the institute of justice is proved, first, as a special value-normative phenomenon that combines the sphere of values (axiosphere) and the sphere of norms (normosphere); secondly, in the establishment of justice, equality and humanism within the law, ie included in the construction and development of the value structure of legal reality.

The scientific basis of the value dimension of the institute of justice in Ukraine is analyzed, consolidated scientific knowledge, which served as the basis for proper philosophical and legal understanding of this phenomenon, avoidance of legal errors, overcoming current problems in the research area and formulation of priorities for future development of the institute of justice.

The approaches to understanding "justice" are considered on the basis of which the author's approach to the definition of "justice" is offered. It is a social value, defining goal and constitutive direction of the state, which is realized exclusively by courts on the basis of rule of law, justice, equality and humanism. interests and ensuring the rights, freedoms and interests of everyone. Thus, the social value of justice lies in: 1) the establishment of the rule of law in the state; 2) observance of the principles of justice, equality and humanism; 3) guaranteeing the rights, freedoms and interests of every person and subject of any legal relationship; 4) protection of national and public interests; 5) the implementation of the restorative function.

The basic principles that provide the solution of the dissertation problems in organic combination are determined: the principle of objectivity, the principle of determinism, the principle of historicism, the principle of unity of historical and logical, the principle of sufficient grounds, the principle of complexity, the principle of system, the principle of integrity, the principle consistency, the principle of reflectivity, the principle of deideologization, the principle of connection of theory and practice.

The philosophical and legal bases of the genesis of justice are studied, which indicate that it has the ability to change depending on the form of encroachment on its implementation, as well as how a living organism evolves through internal and external influence on it. This can be seen in the emergence of new forms of justice, the formation of new protective mechanisms in the system of its administration, the emergence of new procedures outside the institution of justice.

The value dimension of the rule of law in the institution of justice is revealed in the fact that its content is taken beyond the normative prescriptions, first of all, expressed in law enforcement and is: the basis of the legal system to ensure justice, equality, reasonableness, legal certainty, proportionality, etc; special "implementation" of the normative content of fundamental rights and freedoms declared in normative constitutional provisions, through their protection. Based on such positions, the rule of law is considered a constitutive legal value of the institution of justice. The institution of justice is obliged to act exclusively on the basis of the rule of law, which is implemented in positive law. Characteristic features of the rule of law in the institution of justice are: anthropocentrism; protection of human rights and freedoms; rationality; proof; compulsory; the supremacy of the Constitution.

The outlined approaches to the explication of legitimate intentions of justice in the institution of justice can be classified as meaningful, formal and procedural. Substantive theories build the concept of justice (substantial) in accordance with the principles on which a particular social institution is based. Substantive justice is a moral criterion for legitimizing social institutions by agreeing on the preconditions for the common good. Formal justice is justice as correctness, it is based on the principle of "obedience to the system"; as an impartial and consistent transmission of laws and principles. Procedural justice is divided into three types: absolute - based on the existence of a certain independent rule in order to obtain a fair result; non-absolute - has an independent criterion for obtaining the correct conclusion, but lacks the appropriate procedure (for example, litigation); purely procedural - exists due to the existence of a correct or fair procedure that ensures the achievement of a fair result, regardless of its nature.

Proposed, given that justice is one of the main legal values in the administration of justice and determines the value nature of the institution as a whole, to Art. 129 of the Basic Law to add the principle of justice, as it is fundamental in the administration of justice, and its ideology is clearly traced in the Constitution, procedural codes of Ukraine, and in international standards of the right to a fair trial. And also in all procedural codes of Ukraine to provide the principle of justice as one of the general principles of proceedings, necessarily establishing its application in conjunction with the principle of the rule of law, as there is currently a problem of its legislative definition.

The modern concept of legal equality is characterized, which provides for the so-called differentiated equality or fair inequality, which provides a balance of opportunities for the subjects of legal relations. Equality in the administration of justice should be understood as the idea of creating and combining common to all participants in the trial legal means that form the basis of the mechanism of legal regulation of their participation in the trial with a system of exceptions to the general regime for certain entities to ensure practical equality of their opportunities in relation to participation in the trial and the conditions of their implementation. Equality in the administration of justice appears as: a general guideline for the equal application of the law by the court to all, without exception, participants in the trial; impartial attitude of the court to them; ensuring their equal procedural rights and non-discrimination (equality of participants in the case before the law and the court); balance of procedural possibilities of the parties to present their position on the case before the court (ie, the principle of combining the principles of equality of arms and guaranteeing and ensuring a balance of equal legal opportunities).

The main directions of gender equality in the field of justice in Ukraine are formulated, namely: 1) gender equality projects should be implemented in combination with legal and institutional reforms; 2) gender modernization will change gender responsibility and lead to better changes in the professional participation of women and, as a consequence, in various positions, including in the field of justice; 3) in response to the pandemic, courts in many countries are changing their practice to improve access, including through the introduction of information

exchange and transaction technologies, such as petitions and requests for protective court orders; sorting out during a crisis, for example by postponing non-emergency cases and extending existing court rulings; 4) scientists note significant and long-term reforms in the field of gender equality in the administration of justice, given the additional threats associated with the pandemic and the corresponding economic consequences; 5) it is necessary to assess whether judicial action in response to a pandemic could have planned or unforeseen negative consequences for women, and to monitor and evaluate new initiatives and collect relevant data; 5) the effectiveness of judicial protection of the rights and freedoms of women and men in gender-sensitive cases can be increased by including relevant disciplines in the training programs for judges; 6) measures to prevent the conditions and consequences of social, including gender, stereotyping in the field of justice require increased attention in terms of improving the training of judges, developing the infrastructure of courts and related institutions, as well as continuous improvement of the legal aid system for justice real needs; 7) the attitude to the ECtHR regarding the practice of considering cases of gender discrimination should not be as a declarative provision, but as certain mechanisms and ways of legal protection; 8) implementing foreign experience in regulating the gender organization of the judiciary, it is proposed to: include gender experts in the Commission on Legal Reform under the President of Ukraine, the Committee on Legal Policy and Justice of the Verkhovna Rada of Ukraine, the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine and the High Council of Justice; provide for quotas to ensure equal representation of female judges; ensure the establishment of mechanisms of control by the Ombudsman of Ukraine regarding the application of legislation on ensuring equal rights and opportunities for women and men; to ensure the organization of scientific and expert research on gender issues of judicial activity.

It has been proven that transitional justice is designed to restore the dignity of victims, to gradually build mutual trust between antithetical communities and to promote the institutional transformations necessary to establish new relations among society. This is necessary to establish the rule of law in the context of renouncing practices that allow for full or partial impunity. Experience has shown that the

effectiveness of the implementation of transitional justice mechanisms primarily depends on awareness of the use of cases of international practice, which reduces the likelihood of certain errors. Therefore, in order to form a reliable policy in a post-conflict society, the public should be involved, as well as the victims themselves (victims) to develop common concepts and legislation.

Key words: institute of justice, morality, law, rule of law, justice, equality, gender equality, transitional justice, value dimension, philosophical and legal reflection, moral imperatives, reform processes.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гарасимів Т., Ватаманюк Л. Феномен особистості у філософії неотомізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 855. С. 163–167.

2. Ватаманюк Л., Гарасимів Т. Проблема пізнання права: гносеологічні межі та можливості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 861. С. 83–87.

3. Ватаманюк Л. Національно-правова гармонізація інституту правосуддя в системі інтеграційних процесів. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2018. № 889. Вип. 17. С. 156–162.

4. Ватаманюк Л. Система судочинства як середовище формування професійних компетентностей суддів *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2019. № 4. Вип. 24. С. 20–27.

5. Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів щодо дефініції правосуддя. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2020. Т 7. Т2 (6). С.115–119.

6. Vatamanyuk L. International institutions in the transitional justice process. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6. Vol. 2. P. 156–161.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Гарасимів Т., Ватаманюк Л. Соціальність та особистість: філософсько-правовий дискурс. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів міжнародної конференції (м. Львів, 28 лютого 2017 р.). Львів, Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2017. С. 134–138.

2. Ватаманюк Л. Фундаментальні аксіологічні функції особистості. *Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права)*. На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка: матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної Інтернет-конференції. Наук. інтернет-конференції. Вип. 6. (м. Львів, 30 травня 2017 р.). ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 92–95.

3. Ватаманюк Л. «Типологічна криза» поняття громадянського соціуму в сучасному суспільствознавстві. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 травня 2017 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 101–102.

4. Ватаманюк Л. Конститутивні принципи право людини на освіту в умовах асоціації України і Європейського Союзу. *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід* : збірник матеріалів учасників Четвертої науково-практичної конференції (Львів, 27 квітня 2018 р.). Львів : ННШПП НУ «Львівська політехніка», 2018. С.180–183.

5. Ватаманюк Л. Національне законодавства про судоустрій і статус суддів: проблема практичної реалізації міжнародних стандартів. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)*: Матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.). Вип. 7. МОН України, ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 17–21.

6. Ватаманюк Л. Феномен інституту правосуддя в українській правовій реальності. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування*

правової держави: збірник тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 51–54.

7. Ватаманюк Л. Інститут правосуддя як надійний гарант забезпечення прав і свобод людини. Матеріали Міжнародної конференції «*Наукове забезпечення захисту прав та свобод громадян України в умовах інтеграції в Європейський простір*», (м. Львів, 25 жовтня 2018 р.). Кафедра кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Львів: СПОЛОМ, 2018. С.124–128.

8. Ватаманюк Л. Правосуддя та громадянське суспільство: концепт компромісу. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)*: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). Упор. Л.В. Павлик. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 52–55.

9. Ватаманюк Л. Професійне навчання суддів: концепція дискурсу. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України*: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2018. С. 352–354.

10. Ватаманюк Л. Суддівське самоврядування як важливий демократичний інститут правової держави. *Виконавча влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)*: матеріали Восьмої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції. Наук. інтернет-конференції. (м. Львів, 7 грудня 2018 р.). Вип. 8. Терлюк І.Я. (укладач). ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2018. С.77–80.

11. Ватаманюк Л. Система правосуддя як посередник між громадянським суспільством та державою. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2019 р.). 2019. С. 41–42.

12. Ватаманюк Л. Правосуддя як визначальний принцип формування громадянського суспільства. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)*: матеріали дев'ятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Терлюк І.Я. (укладач). ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 164–167.

13. Ватаманюк Л. Концепція перехідного правосуддя: філософсько-правові аспекти. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: матеріали доповідей, виступів і повідомлень учасників V-го Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 9 грудня 2019 р.). 2019. С. 30–33.

14. Ватаманюк Л. Проблема реалізації принципу гендерної рівності в судовій практиці України. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). 2019. С. 69–72.

15. Ватаманюк Л. В. Особливості організаційно-правового забезпечення вищої ради правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 45–47.

16. Ватаманюк Л. В. Концепція правосуддя перехідного періоду: основні аспекти. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції. Вип. 12. (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Терлюк І.Я. (укладач). ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 83–87.